Горан Василески

НАРОДНИТЕ ОБИЧАИ ЗА ПРАЗНИКОТ „СВ. ПРОРОК ЕРЕМИЈА“ ВО СЕЛАТА ОД ПРИЛЕПСКО ПОЛЕ

Апстракт: Народните обичаи што се реализираат за време на празникот посветен на Св. Пророк Еремија претставуваат дел од циклусот на пролетни празнувања. Тие се малку истражувани и обработувани обичаи, а денес се заборавени меѓу народот и речиси се непознати за помладата популација. Најкарактеристично за овој празник е бркањето на змиите, како и обичаите при правењето на црепни/подници. Целта на овој труд е реконструирање на овие обичаи, кои денес можат да се забележат само според сеќавањата на постарите луѓе.

Клучни зборови: црепна, народни обичаи, Свети Пророк Еремија, Прилепско Поле, магиски дејства.

Празникот посветен на Св. Пророк Еремија има неподвижен датум и секоја година се празнува на 14 мај (или на 1 мај по стар стил). Иако на овој ден не се славело слава како на другите празници (Никовски, 2014, 138), сепак луѓето не работеле никаква физичка работа поврзана со полето и стоката, бидејќи имале огромна страхопочит кон овој светец.

Старозаветниот пророк Еремија е почитуван како змиски светец, односно светец заштитник од змии, смокови и други влекачи. Овој култ му припаднал бидејќи, според преданието, овој пророк имал способност да ги скротува змиите и разните влекачи. Од друга страна, се претставува како митски јунак, како страшило, кое ги брка змиите и смоковите. Иако во основа се во спомен на Светиот пророк Еремија, обичаите и верувањата поврзани со овој празник водат потекло уште од најдалечното минато на човекот (Филиповић, 1969, 11–15; Китевски, 1996а, 237).

Според народните верувања, змијата претставува демонско суштество што располага со натприродна моќ која може да се насочи кон правење добра, но може да биде и многу опасна. Во повеќе региони, змијата се смета и како заштитник на куќата, особено онаа што живее во некоја дупка од куќата, во темелите, кај огништето или под прагот. Таа змија се смета за реинкарнација на некој свој предок и уште се нарекува домашна змија, змија-стопан или сајбија (Трпески, 2015, 116).

Култот на змиите во македонската народна култура е силно изразен на овој празник, при што се вршат разни обредни активности за нивно бркање. Како и во повеќето предели, така и во Прилепско Поле, доста се практикувал обичајот „бркање на змиите“. Така, во предвечерието на 13 мај (или 31 април по стар стил), се изведува тој обичај, со што се најавува доаѓањето на празникот „Ете го иди Еремија...“. Имено, машките деца од семејството, со себе носат разни железни предмети, најчесто *маша* и *каџија* (лопатка за жар) и удирајќи ги еден од друг создаваат врева. Притоа, три пати го обиколуваат целиот имот, како околу куќата, така и во: плевните, амбарите, шталите,

кочините, па и низ: бавчите, градините и слично (Милошеска, 2008, 187). При обиколувањето на имотот, правејќи врева, тие цело време ги скандираат следниве магични стихови:

Бегајте змии, смокој,
ете го иди Еремија
со сабјата 'рцосана,
со којно крастосан,
че ве исечи, че ве изгази!¹

Ваква врева и скандирање може да се сретне и денес во руралните средини пред празникот, но наместо машки деца, обичајот го реализираат повозрасни жени, кои веруваат во обредното прочистување на домот од злите сили, олицетворени во змии и во смокови, со помош на ваквата вербална магија. Оваа супституција на машките деца може да се протолкува како преодна фаза на губење на обичајот.

Како најзначајно за овој празник е присуството на црепнарските обичаи и песни, кои претставуваат вистинска реткост. Во поголемиот број на села од Прилепско Поле, изработката на црепни се реализира токму на празникот Еремија, но постојат и некои села, кои го прават истото за празникот Руса Среда и тоа селата: Беровци, Алинци, Кривогаштани, Крушеани, Гостиражни, Слепче, Стровија, Дебреште и Лажани (Ристески, 1968, 171). Празникот Руса Среда има подвижен датум и секогаш е 25 дена по Велигден, односно е точно меѓу Велигден и Духовден, поради што се нарекува уште и Преполовение. Иако, во дел од селата, црепнарските обичаи се реализираат на Руса Среда, а во друг дел за Еремија, сепак тие се потполно идентични, а и самите празници се многу блиску еден до друг, во поглед на датумите. Изработувањето на црепните е колективна активност, односно, се здружуваат повеќе семејства, најчесто соседите од маалото или стари фамилијарни деленици, но не било ретко и целото село групно да ги изработува црепните².

Ден пред празникот се собираат повеќе мажи и одат со запрежни коли во околината на своето село, каде што може да се најде глина или земја „црвеника“. Ги натоваруваат запрежните коли и ја носат земјата на местото, каде што ќе се реализира обредното правење на црепните следниот ден, а тоа најчесто било нечие гумно. Вечерта околу купот земја се собираат повозрасни мажи и тука ја преседуваат целата ноќ. Тоа е поради една единствена причина односно стравот некој непознат да не фрли сол или песок во земјата. Доколку

¹ Информатори: Љубика Трајкоска, родена во 1920 година во с. Долнени, живее во с. Долнени; Катица Василеска, родена во 1940 година во с. Долнени, живее во Прилеп; Ленка Ацеска, родена во 1932 година во с. Локвени, живее во Прилеп; Кирил Василески, роден во 1938 година во с. Присад, живее во Прилеп; Маркоски Благоја, роден 1933 година во с. Бело Поле, живее во Прилеп. Сопствени теренски истражувања.

² Црепна е земјен сад со широко дно и ниски странични ѕидови. Црепните се користат како тепсии во кои се печат: лебови, погачи, зелници и слично. Црепната, во некои региони, се нарекува и подница.

некој го стори тоа, тогаш црепните ќе испукаат и целата работа околу нивната изработка ќе биде залудна. За таа цел, тие во никој случај не смеат да заспијат, или барем не сите, па затоа некој мора да биде буден и да ја надгледува земјата. Таа вечер мажите прават најразлични активности со цел да не заспијат. Пијат алкохол, се мезат, пеат најразлични песни, раскажуваат приказни, случки, анегдоти и слично, но мораат и често да ја полеваат земјата со вода, за добро да впије, да се направи кал и да омекне. Во оние села каде што земјата не е доволно квалитетна, ноќта мажите мораат и да ја сеат на решето или на дрмон, чистејќи ја од камчиња и тревки, истовремено кршејќи ги поголемите грутки од земјата.³

Рано наутро доаѓаат жените, кои биле одредени да ја газат земјата за црепните. Газењето на земјата претставува една од најтешките физички работи што жените ги вршат. Земјата секаде е со различен квалитет: некаде е попосна, некаде помрсна, но и едната и другата се тешки за газење. Тешко е да се изврши спојување на целата смеса во еден предмет што ќе може да ја издржи високата температура на огнот за да може да се испече: лебот, зелникот, погачата или слично (Ристески, 1968, 171).

На овој ден не се работи ништо друго, ниту в поле, ниту со стоката. Единствената физичка работа што била дозволена била изработката на црепни. За таа цел, се одбирале снажни жени и девојки. Бројот на жените што ја газат земјата мора да биде „тек“, односно непарен број (најчесто 5, 7 или 9 жени). Бидејќи тоа е макотрпна работа, често се менуваат, а од тука и потребата за групирање на повеќе семејства, затоа што е потребен поголем број на жени. Притоа, постојат и одредени правила и забрани. Црепни не смеат да газат бремени жени и девојки пред мажење, бидејќи ќе им се земела силата, а црепните немало да траат. Било вообичаено мрзеливите девојки кои не сакале да учествуваат во оваа тешка работа да се правдаат со својата идна мажачка, нешто што било подложно на потсмев, а доказ за ова се среќава во песната:

Ајде, Бисеро, на црепни.
Не идам, другарки, не идам,
татко и мајка си велеа
догодина да ме даваат.
(Ристески, 1968, 175)

Поради култот кон лебот, а и поради тоа што во црепните се печат разни обредни лебови, кои се носат и во црква, жените што ја газат земјата мораат да се променат во чисти алишта, но и обредно да бидат чисти, т.е. да немаат менструација и да немаат однос со маж во изминатите неколку дена. Исто така, постои верување дека босоногите црепнарки ќе бидат заштитени преку целото лето од каснување од змии и од смокови (Китевски, 1996, 117).

³ Информатори: Маркоски Благоја, роден во 1933 година во с. Бело Поле, живее во Прилеп; Кирил Василески, роден во 1938 година во с. Присад, живее во Прилеп; Верка Апостолоска, родена во 1935 година во с. Забрчани, живее во с. Забрчани. Сопствени теренски истражувања.

За полесно сврзување на земјата и за поголема цврстина на црепните, се додаваат и други состојки, и тоа: плева (ситна слама), коноп, 'ржаништа (слама од 'рж), козина (козји влакна) и слично (Милошеска, 2008, 187). Вака направената смеса мора да се гази девет пати, односно девет пати да се собере на куп и да се разгазува. Кога смесата ќе се собере на куп, најпрво мажите ја удираат земјата со „штранги“ и „ралишта“, но исклучиво само железни (во никој случај не смеат да бидат дрвени, бидејќи така црепните ќе се скршат). Потоа, врз купот се качуваат босоногите црепнарки и газат, цапаат и скокаат, за што подобро да се соедини смесата. При газењето, жените не оставаат никој да се врти околу нив, за да не плукне некој во земјата од која се прават црепните, во кои се пече леб, но и панагии, поскури и погачи кои се носат во црква.⁴

Бидејќи направената смеса лесно се лепела по облеката, жените морале да газат со боси нозе, притоа соблекувајќи ги чорапите, калците, сиврите и поткревајќи ги чистите кошули до над колената за да не ги извалкаат. Затоа, чести непоканети гости биле ергените и „потревциите“⁵, за да ги гледаат жените како газат и како скокаат со голи нозе. Црепнарките, најдувајќи се во непријатна ситуација, со цел да ги навредат и да ги избркаат, им ја пеат следнава песна со навредлива содржина, упатена кон непосакуваните гости:

Шо лудо по друм помина
враќајте да го вратиме
на црепни да го седниме,
на поста да го клајме,
ручеко да му дајме,
желкини јајца пржени,
женино млеко квасено.⁶

(Ристески, 1968, 176; Величковска, 2008, 52)

Обичај било кога ќе поминел некој намерник да им посака лесна работа на црепнарките и да ги поздрават со зборовите „Железни ви црепни“, на што жените го отпоздравувале со „Железна ти глаа“. Се случувало, понекогаш, да помине некој што, сакајќи да се пошегува, им довикувал „Дрвени ви црепни“, па затоа добивал за возврат навредлив отпоздрав „Дрвена ти глаа“!⁷

Додека смесата се обработува, не смее да се прекине со работа. Цело време некој мора да гази, да гмечи, да скока врз калта. Затоа жените често се

⁴ Информатори: Љубика Трајкоска, родена во 1920 година во с. Долнени, живее во с. Долнени; Ленка Ацеска, родена 1932 година во с. Локвени, живее во Прилеп; Рада Трајкоска, родена 1951 година во с. Долнени, живее во с. Долнени. Сопствени теренски истражувања.

⁵ Локален назив со кој се именуваат мажи љубовци, женкари или заводници.

⁶ Информатори: Љубика Трајкоска, родена во 1920 година во с. Долнени, живее во с. Долнени; Верка Апостолоска, родена во 1935 година во с. Забрчани, живее во с. Забрчани. Сопствени теренски истражувања.

⁷ Информатори: Љубика Трајкоска, родена во 1920 година во с. Долнени, живее во с. Долнени; Ленка Ацеска, родена во 1932 година во с. Локвени, живее во Прилеп. Сопствени теренски истражувања.

менуваат при работата. Додека едните работат, други одмораат и го чекаат својот ред. Жените што не ја газеле смесата биле задолжени да подготвуваат ручек, да им принесат на оние што се одмораат и слично. Притоа, за да се олесни работата, често знаеле и да запеат. Во минатото тоа биле обредните црепнарски песни, кои, за жал, со текот на времето биле напуштани и заменуваани со најразлични народни песни. Постојат и црепнарски песни кои се трансформирале во жетварски, а само со таквото припојување кон друг жанр можеле да се одржат во својот рудиментарен вид (Величковска, 2008, 53).

По долгата и напорна работа, морало да се провери дали смесата е убаво обработена. За да се проверело ова се месело мало топче кое потоа се фрлало нагоре во воздух. Ако топчето паднело цело на земја, тогаш тоа значело дека смесата е готова, а ако паднело на повеќе парчиња, тогаш морало уште да се гази. По успешнозавршената работа, следувала поделба на смесата меѓу фамилиите што работеле групно. Прво целата смеса се делела на повеќе купчиња од кои се правеле поголеми топки – цузлемина. Потоа тие се делеле според работната сила, односно секоја црепногазачка морала да добие по непарен број цузлемина (најчесто од 3 до 5).⁸

Откако секое семејство ќе го земело својот дел, следувала последната изработка на црепните. Тоа најчесто се правело во плевните, во амбарите или во некој друг објект, но не смеело да биде надвор за сонцето да не ги „видело“ и да ги исуши. Цузлемината се плескале исклучиво со водени раце за црепната да биде мазна. Најпрво се правел газерот (дното), а потоа и витките (страничните сидови). Витките морало да ги направи некоја постара жена – доротка за да не испукаат. Кога сè ќе се направело, на крајот, со помош на три прсти, на средината од газерот се исцртувал голем крст (Китевски, 1996б, 119). На местото каде што се изработуваат, црепните се оставаат да се сушат без сонце да ги „види“. Најчесто се оставаат 5 – 10 дена добро да се исушат, зависно од климатските промени. Ако времето е врнежливо и облачно, тогаш мораат да се сушат повеќе денови.⁹ На крајот следува „сефтосување“ на црепните со печење бели лебови или зелници, што претставувало општа радост за секое семејство.

Црепната уживала голема почит кај народот. Секогаш морала да биде чиста и да се чува кај „ноќвите“, кај лебот. Никој не смеел да седне на црепна бидејќи лебот се оставал тука и седнувањето во овој дел се сметало за грев. Исто така не чинело црепната да се остави да стои на нечисто место (Китевски, 1996б, 120). Затоа и му се придавало толку многу значење на обредот за изработка на црепните. Но, со самото губење од употреба на црепната, изгубени се и обичаите околу нејзината изработка. Денес тие се само дел од сеќавањата на постарите луѓе.

⁸ Информатор: Ленка Ацеска, родена во 1932 год. во с. Локвени, живее во Прилеп. Сопствени теренски истражувања.

⁹ Информатор: Катица Василеска, родена во 1940 година во с. Долнени, живее во Прилеп. Сопствени теренски истражувања.

Прилози

Фотографија бр. 1
Пресно направена (лево) и веќе исушена (десно) црепна

Фотографија бр. 2
Функција на црепната во практика

ЛИТЕРАТУРА

ВЕЛИЧКОВСКА, Р. (2008). *Музички дијалекти во македонското традиционално народно пеење*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

КИТЕВСКИ, М. (1996а). „Македонски празнични обичаи“. *Етнологија на Македонците*. Скопје.

КИТЕВСКИ, М. (1996б). „Свети пророк Еремија“. *Македонски народни празници и обичаи*. Скопје: Менора, 117–121.

МИЛОШЕСКА, Е. (2008). „Пролетни празници и обичаи“. *Традиционалната култура во Општина Кривогаштани*. Кривогаштани: ЖНВО Хоризонт.

НИКОВСКИ, И. (2014). „Св. Пророк Еремија“. *Македонски слави – залог за поколенија*. Скопје: Македонска книга, 138.

РИСТЕСКИ, М. (1968). „Прилог кон проучување на црепнарските народни песни“. *Македонски фолклор*, год. I, бр. 1. Скопје: Институт за фолклор, 171 – 177.

ТРПЕСКИ, Д. (2015). „Неподвижни празници“. *Годишни обичаи кај Македонците*. Скопје: Македонска книга, 115–119.

ФИЛИПОВИЋ, С. М. (1969). *Култ пророка Јеремије у традицији Јужних Словена*. Београд: ГЕИ САНУ, XI–XIV, 11–15.

Информатори:

Апостолоска Верка, родена во 1935 година во с. Забрчани, живее во с. Забрчани. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2016 година.

Ацеска Ленка, родена во 1932 година во с. Локвени, живее во Прилеп. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2016 година.

Василеска Катица, родена во 1940 година во с. Долнени, живее во Прилеп. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2011 година.

Василески Кирил, роден во 1938 година во с. Присад, живее во Прилеп. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2013 година.

Маркоски Благоја, роден во 1933 година во с. Бело Поле, живее во Прилеп. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2016 година.

Трајкоска Љубика, родена во 1920 година во с. Долнени, живее во с. Долнени. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2011 година.

Трајкоска Рада, родена во 1951 година во с. Долнени, живее во с. Долнени. Снимил и дешифрирал Горан Василески во 2016 година.

THE FOLK CUSTOMS FOR ST. PROPHET JEREMIAH'S HOLIDAY IN THE VILLAGES OF THE PRILEP REGION

Summary

The folk customs that are conducted for the holiday dedicated to St. Jeremiah are part of the cycle of spring celebrations. The most characteristic custom of this holiday is the chasing of snakes, as well as the customs of making the so called "crepni" or "podnici".

On the evening of May 13, the ritual of "chasing of snakes" is performed. The male children from the family take various iron objects with them and make noise by hitting them. At the same time, they surround the whole property three times, chanting the following magical words: *Run away snakes, figs, here goes Jeremiah with the rusty sword, with the scabbard horse, he will cut you, he will trample you!*

Making crepni is quite an interesting custom. The crepna is a wide-bottomed earthenware vessel with low side walls. They were used as baking trays. Their production required soil called crvenika or clay, as well as chaff, hemp, rye straw and goat hair. All this was trampled nine times by an odd number of strong girls and women dressed in clean clothes. When someone passed them, he greeted them with the ritual greeting "Iron crepni", and they greeted him back with the saying: "Iron Head".

In the end, the well-mixed mixture was shaped into larger balls from which the crepnas were made. They had to be made in the barns, so that the sun would not "see" them, because otherwise they would crack. They stayed in that place for several days to dry. With the loss of the use of the crepna, these customs were lost. Today they are just part of old people's memory.